

© 2003 р. **О. М. Костенко**

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОСНОВНЕ ПИТАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА З ПОЗИЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО НАТУРАЛІЗМУ

Вітчизняна юридична наука знаходиться в стані кризи, викликаному, зокрема, кризою її методології. Сьогодні полиці бібліотек заповнюються так званими “науковими працями” з юриспруденції, в яких псевдонауковість прикривається деклараціями про використання авторами діалектичного методу. Насправді ж у таких “творах” не використовується жодний метод. А це означає, що така робота не є науковою працею, бо без належного використання правильно підбраного методу дослідження вона може бути лише викладом власних суб’єктивних, а саме волонтаристських і утопічних, оцінок тих чи інших правових явищ або компліцією чужих прав. У зв’язку з цим новітні публікації в галузі правознавства здебільшого носять характер своєрідної “юридичної алхімії”.

Згадування сучасними авторами діалектичного методу – це часто данина марксистсько-ленінським традиціям інтерпретації цього методу. А які ж його можливості насправді? На наш погляд, діалектика не є самодостатнім механізмом наукового пізнання, а лише засобом дослідження, який використовується правильно чи неправильно залежно від того принципу, яким керується дослідник, тобто діалектика як метод – це, образно висловлюючись, палиця з двома кінцями. Так, в марксистсько-ленінській філософії – це метод “роби” те, на що його скерував принцип матеріалізму, а в гегелівській філософії – те, на що його скерував принцип ідеалізму. На наш погляд, це варто мати на увазі, розробляючи методологічні засади вітчизняної юридичної науки. Крім того, вважаємо, що сьогодні настав час поновому глянути на той фундамент, на якому базується юридична наука. І тут не обійтися без допомоги філософії, зокрема такої її галузі як філософія права.

Від того, як люди розуміють **право**, залежить, як вони будуть ним користуватися. Звісно, що неправильне його розуміння призводить до неправильного користування ним, і, відповідно, чим краще розуміння, тим краще користування. Якщо, наприклад, у сучасній Україні є достатньо ознак, що свідчать про недоліки в **правочористуванні**, то це означає, що існують недоліки і в **праворозумінні**.

Очевидно, має існувати якийсь **основне питання правознавства**, від розв’язання якого залежить розуміння права загалом.

При найближчому розгляді історії правознавства можна зробити висновок, що основне питання правознавства має бути сформульоване так: “Право – це витвір природи чи людей? А якщо того й іншого, то яка роль природи і яка роль людей у творенні права?”. Саме це питання визначає всі інші питання, що постають у правознавстві: як вирішується воно, так вирішуються й усі інші. Є досить підстав вважати, що основне питання правознавства належно розв’язувалось творцями римського права, адже останнє і сьогодні вражає своєю досконалістю. А якщо це так, то потрібно особливу увагу надати дослідженню того, як саме творці римського права вирішували основне питання правознавства, зокрема Ульпіан, Цицерон та інші. І тут зазначимо, що видатний правознавець Гуго Гроцій виявив провідну роль ідеї природного права в доктрині римського права. Більше того, Гуго Гроцій, розглядаючи історію правознавства, доходить висновку, що правознавство може бути наукою лише тоді, коли визнає участь природи у творенні права. Він писав: “Багато хто до цього часу намагався надати цій галузі (юриспруденції. – О.К.) наукову форму, але жоден не зміг цього зробити, та й, по правді кажучи, це й неможливо було здійснити інакше як... відокремивши те, що виникло внаслідок установаження, від того, що виникає з самої природи”. [1, с. 52] Ця ідея Гуго Гроція особливо актуальна нині, коли виникає нагальна потреба в модернізації української юридичної науки.

Велике значення для розвитку юридичної науки має також правова доктрина англійського філософа Джона Локка, в якій запропоноване таке розв’язання основного питання правознавства. “...Закони, встановлені в державах, – писав він, – зобов’язують не самі по собі, не своїм авторитетом, не якимось ще, а саме в силу закону природи, що повеліває коритися вищестоящим і охороняти громадянський мир; більше того, без такого закону силою зброї правителі, може, й могли б примусити натовп до покори, але не могли б зо-

бов'язати його до цього" [15, с. 8]. І вже в іншому місці Дж. Локк підкреслює: "Отже, зобов'язання, що покладається громадянським законом, впливає із закону природи, і ми не стільки змушені силою правителя коритися йому (громадянському закону. – О.К.), скільки зобов'язані робити це за природним правом" [15, с. 40]. Відомо, що правова доктрина Дж. Локка про співвідношення "закону природи" і "закону, встановленого в державі" (або: "громадянського закону") була одним із атрибутів Просвітництва і відіграла визначальну роль у розвитку сучасного права країн Заходу. Це свідчить про її плідність як справжньої (істинної) науки, тобто про її наукові достоїнства.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновки: правознавство стає справжньою наукою тоді, коли досліджує не лише людське, а й природне начало права, тобто, коли, вирішуючи основне питання правознавства, визнає, що право є витвором не лише людей, а й природи.

Розв'язання основного питання правознавства у такий спосіб, що право визнається не лише витвором людей, а й витвором природи, є визначальним для розвитку самого права. Про це переконливо свідчить той факт, що новий етап у розвитку права завжди починався з відродження ідеї природного права. Зокрема, сучасне право найрозвинутіших країн світу виникло і розвивається на основі відродженої в епоху Просвітництва ідеї природного права.

На наш погляд, історія ідеї природного права вказує на існування такої закономірності: прогрес права завжди пов'язаний з пристосуванням його до природних законів існування суспільства, а регрес – з непристосованістю до цих законів, внаслідок чого чинне законодавство ставало проявом правового волюнтаризму (наприклад, феодалне право епохи Середньовіччя).

Саме виходячи з цього, на науково-практичній конференції "Правова система України: теорія і практика", яка відбулася 7-8 жовтня 1993 року в м. Києві, нами було запропоновано започаткувати відродження в Україні ідеї природного права на новій методологічній основі – на засадах принципу соціального натуралізму [11, с. 390-392]. Подальші дослідження підтвердили перспективність такого підходу [12, с. 15-16; 8, с. 77-84; 4, с. 118-125; 7, с. 64-66; 9, с. 130-136; 13, с. 562-576; 10, с. 5-10; 5, с. 75-79]. Необхідність відродження в Україні ідеї природного права зумовлюється тим, що вона має властивість "виліковувати" право від хвороби, яка називається правовим волюнтаризмом і проявляється, зокрема, у законо-

давчому свавіллі. Саме тому в історії розвитку права ідея природного права завжди використовувалась як засіб для подолання правового волюнтаризму.

Щоб правильно зрозуміти роль ідеї природного права в подоланні правового волюнтаризму, необхідно правильно визначити, що є саме право. На нашу думку, робити це належить з допомогою так званого принципу соціального натуралізму [6, с. 118-124; 18, с. 19-21]. Згідно з цим принципом соціальні явища не можна розглядати за межами дії законів природи, а, навпаки, їх треба розглядати як такі, що є не менш природними, ніж фізичні й біологічні, а більш природними, бо вони є вищою формою розвитку природи. Це стосується і такого соціального явища, як право.

Виходячи з принципу соціального натуралізму, право – це соціальна форма законів природи, і зокрема природних законів суспільного життя. А якщо це так, то право як соціальне явище має два аспекти:

- природний зміст;
- соціальну форму.

Інакше кажучи, право насправді має бути природним за своїм змістом і соціальним за формою.

За допомогою принципу соціального натуралізму можна дійти висновку, що поняття "природне право" належить розглядати як засіб для відображення першого аспекту права – а саме: природного змісту права; а поняття "позитивне право" для відображення другого аспекту права – його соціальної форми. Тому, на наш погляд, варто не протиставляти два права між собою: "позитивне право" і "природне право", а зіставляти їх як два невід'ємні аспекти одного і того ж соціального феномена – права. Отже, відповідно до принципу соціального натуралізму, не існує "природне право" і "позитивне право" як два феномени, що протистоять один одному, а є один феномен – право, що має два невіддільні один від одного аспекти: "природний" і "позитивний". У такий спосіб можна, на наш погляд, зняти спір про те, що є істинним – "позитивне право" чи "природне право", а також вирішити інші дискусійні питання щодо тлумачення цих понять і суті самого права [17; 2; 16].

Згідно з викладеною концепцією права, ігнорування "природного аспекту" права веде до правового волюнтаризму, а ігнорування "позитивного аспекту" права – до правового безладу (анархії). Найдосконаліше те право, в якому "природний аспект" (тобто природний зміст права) найоптимальніше втілюється в "позитивному

аспекті” (тобто в соціальній формі права – законодавстві).

Отже, принцип соціального натуралізму може стати тим ключем, який відкриє шлях до нових можливостей у розв’язанні багатьох проблем, пов’язаних із з’ясуванням основного питання правознавства.

Відповідно до принципу соціального натуралізму основне питання правознавства може бути вирішене так: у творенні права природа відіграє ту роль, що створює закони, які ми називаємо “законами природи”, а люди відіграють ту роль, що надають “законам природи” соціальну форму, яку ми називаємо “законодавством”, або “нормативно-правовими актами”. Виходячи з такого вирішення основного питання правознавства, право можна визначити так: Право – це заснований на законах природи, яким надана форма нормативно-правових актів, інститут забезпечення соціального порядку, сприятливого для нормального існування людей в суспільстві.

Запропонований вище спосіб розв’язання основного питання правознавства з допомогою принципу соціального натуралізму дозволяє не лише визначити, що є право, а й що є антиподом права, тобто **неправо**. Згідно з принципом соціального натуралізму **неправо**, тобто антипод права, – це прояв особливого стану волі людини, який називається сваволею, у вигляді діяння, що порушує закони природи, яким надано форму законодавства або інших нормативно-правових актів. З цього можна зробити висновок, що будь-яке правопорушення, – чи то злочин, чи адміністративний проступок, чи порушення Конституції, чи норми цивільного або міжнародного права, – є не що інше, як прояв людської сваволі.

А з визначення правопорушення як прояву сваволі людської, відкривається перспектива визначення того, що антиподом сваволі є культура людей, і зокрема соціальна культура людей. А це означає, що стає можливим по-новому визначити роль соціальної культури людей у протидії правопорушенням, у забезпеченні соціального порядку. Зокрема, нами здійснюється спроба розробити культурно-правову концепцію забезпечення соціального порядку [9, с. 130-136], згідно з якою цей порядок належить забезпечувати відповідно до формули: “культура + право”.

Відповідно до цієї концепції, право має свої межі, які визначаються тим, що воно здатне впливати на волю людей лише утримуючи її від прояву у вигляді правопорушення, якщо ця воля знаходиться у стані сваволі. Намагання застосувати право для усунення самого стану сваволі

було б проявом правового волюнтаризму. Усувати цей стан можна лише за допомогою соціальної культури людей.

Запропоноване вище розв’язання основного питання правознавства, зумовлює, на нашу думку, підвищення ролі правової доктрини в юриспруденції. Лише за допомогою правової доктрини можна належно забезпечити “природний аспект” права, бо вона є знаряддям пізнання природних законів суспільного життя, на яких законодавець має засновувати законодавчі акти. У зв’язку з цим підвищується також роль доктринального тлумачення в праві, оскільки лише з його допомогою той, хто застосовує законодавство, має виявляти “природний” зміст, на якому воно засноване. Завдяки цьому правознавство може стати справжньою наукою, а не апологією правового волюнтаризму законодавця або, навпаки, критикою законодавця з позиції правового волюнтаризму правознавців. Все це може сприяти також розвінчанню міфа про те, що практика є критерієм істини в правознавстві. Якщо право розглядається як природне за змістом і соціальне за формою, то критерієм істини в правознавстві має бути природа, а не соціальна практика, бо остання є лише способом пристосування життя людей до природи, її законів, поряд з наукою. Інакше кажучи, практика не є критерієм істини, а є способом відшукування істини, як і наука. Практика людей, будучи проявом їх волі, здатна впадати в суперечність із законами природи, тобто бути протиприродною, не менше, ніж наука. Тому помилковість властива практиці так само, як і науці, а критерієм істинності для тієї й іншої має бути відповідність їх природі, її законам.

Історія свідчить, що соціальна практика захопить час від часу в глухий кут, з якого її може вивести лише наука. Так, зокрема, сталося в епоху Просвітництва, коли наука вказала європейським народам, що перебували в середньовічному занепаді, шлях до прогресу. Це стосується і юриспруденції. Правова практика в Європі до XVII століття також відійшла від істини і потрібна була нова, заснована на “природному праві” “просвітницька ідеологія Дж. Локка, Ч. Беккарія, Ш. Монтеск’є та інших просвітителів, для того, щоб повернути її на істинний шлях.

Сучасна криза права в Україні, про що свідчить стан правопорядку, є проявом кризи соціальної, зокрема і правової, культури громадян. А це наслідок того, що українська юридична наука знаходиться в стані, який робить її нездатною відігравати культуризуючу роль у суспільстві. Вийти з цього стану вона може тоді, коли

почне займатися, як до того і закликав Гуго Гроцій, а пізніше й Еміль Дюркгейм, дослідженням “природного аспекту” права, а не буде обмежуватися лише вивченням текстів законодавчих актів, як однієї із складових “позитивного аспекту” права. І тут зазначимо, що правова практика, оскільки вона так само є проявом волі людей, як і законодавство, теж має бути віднесена, як і законодавство, до “позитивного аспекту” права. Тому вивчення правової практики, як і вивчення текстів законодавчих актів, не створює юридичної науки, якщо воно не пов’язане з дослідженням “природного аспекту” права, а саме: природних законів життя людей у суспільстві.

Якщо виходити з цього, то можна констатувати: не все те, що сьогодні у нас називають “юридичною наукою” є нею насправді. Інакше кажучи, всі ті праці, які обмежуються вивченням текстів законодавчих актів і правової практики, без пошуку в них “природного начала”, можна розцінювати не як юридичну науку, а лише як тлумачення волі законодавця чи волі громадян, що проявилася у законодавчих актах і в правовій практиці, тобто в “позитивному аспекті” права. Зазначена воля може бути правовою сваволею (волюнтаризмом), а виявити це можливо лише співставивши її з “природним началом” права. Тому і потрібна справжня юридична наука, здатна пізнавати те, що стоїть “по той бік” волі людей, а саме: закони природи. А волю людей в правознавстві слід розглядати, – відповідно до принципу соціального натуралізму, – лише як інструмент, призначений для того, щоб забезпечити людям свободу, тобто можливість жити за законами природи.

Отже, основним предметом юридичної науки мають бути природні закони життя людей в суспільстві, яким законодавець своєю волею надає форму законодавства, а громадяни – форму правової практики.

Крім “природного аспекту” права, який є основним предметом юридичної науки, вона має також досліджувати “позитивний аспект” права для забезпечення якнайкращого втілення в ньому природних законів життя людей у суспільстві.

Оскільки воля законодавця і громадян може набрати форму сваволі і вступити у суперечність із законами природи, то юридична наука повинна досліджувати феномен сваволі, що проявляється у вигляді тих чи інших правопорушень, щоб протидіяти виникненню цього феномена, а також його проявам у вигляді правопорушень. Засобом протидії виникненню феномена сваволі є правова культура громадян, а засобом протидії проявам

сваволі у вигляді правопорушень є правова відповідальність. Отже, і вони мають досліджуватися юридичною наукою.

Згідно з принципом соціального натуралізму, джерелом благополуччя людей в суспільстві є соціальний порядок, заснований на природних законах людського життя. Звідси випливає висновок, що право, аби бути “нормальним” правом, повинно найефективніше забезпечувати соціальний порядок, заснований саме на природних законах людського життя. Звісно, що будучи “неприродним”, а лише “позитивним”, воно навряд чи буде виконувати належно свою роль. Тому юридична наука має бути справжньою, тобто такою, яка б забезпечувала “природність” права.

Отже, виходячи із викладеної вище “природно-позитивістської” формули розв’язання основного питання правознавства, юридична наука повинна бути “природно-позитивістською”.

При найближчому розгляді можна побачити, що саме таким підходом керувався Чезаре Беккарія, який розробив у XVIII столітті концепцію, що вивела кримінальне право європейських країн із кризи на шлях прогресу.

Сьогодні Україні найбільше потрібні не праці, які обмежуються тлумаченням волі законодавця чи волі громадян, а наукові концепції, подібні до концепції Чезаре Беккарія. Його твори можуть бути тим еталоном, з допомогою якого належить вимірювати ступінь науковості сучасних юридичних публікацій (монографій, статей, дисертацій тощо).

З нашої точки зору, принцип гуманізму в кримінальному праві був сформульований Чезаре Беккарія саме завдяки “природно-позитивістському” підходу. Проте сьогодні в науці кримінального права зазначений принцип тлумачиться свавільно (волюнтаристськи), з “позитивного” підходу, в зв’язку з чим поняття гуманізму втрачає межі: як наслідок, гуманізм у кримінальному праві інколи впадає в іншу крайність – аболіціонізм, що ратує за скасування не лише смертної кари, а й кари за злочин взагалі. Це свідчить про те, що для правильного тлумачення сформульованого Ч. Беккарія принципу гуманізму треба користуватися тим же ключем, що і він, а саме: “природно-позитивним” підходом. З його допомогою, на наш погляд, можна дійти наступного висновку. Сформульований Ч. Беккарія принцип гуманізму варто розуміти так: “Покарання не повинно бути несправедливо суворим!” Але це і не означає, що покарання має бути несправедливо м’яким. Гуманним може бути лише справедливе покарання. Суть принципу гуманізму, оче-

видно, полягає не в тому, щоб покарання було несправедливо м'яким, а в тому, що при призначенні покарання як найповніше має враховуватись природа людини. Гуманізм взагалі з позицій соціального натуралізму – це врахування природи людини при розв'язанні будь-яких соціальних проблем. Таким же чином його слід розуміти і в юриспруденції.

Диференціація в праві “природного” і “позитивного” аспектів, – відповідно до вирішення основного питання правознавства з допомогою принципу соціального натуралізму, – відкриває також можливість для правильного розуміння справедливості у праві.

З позицій “позитивного” підходу джерелом справедливості в праві можуть бути лише законодавчий акт і правова практика людей. А з позицій “природно-позитивного” підходу законодавчі акти і правова практика людей можуть бути і справедливими і несправедливими, залежно від того узгоджені вони з природними законами людського життя чи ні, бо лише вони є джерелом справедливості. Особливе значення проблема справедливості має для оцінки способів набуття власності, і зокрема в сучасній Україні.

Для її розв'язання теж, на нашу думку, треба виходити із запропонованого вище вирішення основного питання правознавства. Справедливим у праві належить вважати усе те, що узгоджується з природними законами людського життя. Таким є критерій справедливості. Відповідно до нього власність може набуватися способом, що не порушує чинного законодавства чи правової практики людей, але водночас цей спосіб може бути несправедливим, тобто суперечити природним законам людського життя.

Якщо ігнорувати “природний” аспект права і звести право лише до “позитивного” аспекту, то за допомогою чинного законодавства і правової практики людей можна виправдати будь-яку несправедливість, будь-який несправедливий спосіб збагачення. Саме на цьому спекулюють недобросовісні багатії, виправдовуючись тим, що вони розбагатіли, не порушуючи чинне законодавство чи правову практику людей. Це справді так і може бути, тому що в “позитивному” аспекті права з допомогою продажного законодавця чи юриста завжди можна знайти спосіб легалізувати несправедливість. Але ошукати чи підкупити природу для того, щоб несправедливе зробити справедливим – неможливо. Тому відоме висловлювання Ж. Прудона “власність – це крадіжка”, яким свого часу захоплювався К. Маркс, правильно було б перефразувати так: “Власність, на-

бута способом, що не відповідає природним законам людського життя, зокрема законом ринку, має визначатися у кримінальних кодексах як злочинна”. Інакше кажучи, набуття власності проти-природним способом завжди має визнаватися злочином. До речі, К. Маркс поглибив помилку Ж. Прудона, який вважав будь-яку власність крадіжкою, а не лише набуту проти-природним способом. Помилково припустивши, що капіталізм існує завдяки злочинності, а не всупереч їй, він переклав відповідальність за усі антисоціальні наслідки злочинності на капіталістичний спосіб набуття власності. Ця “кримінологічна” помилка і стала в марксизмі одним із основних аргументів на користь соціальної революції, спрямованої проти капіталізму. Історичний досвід, показує, що не капіталізм є джерелом соціальних лих, а злочинність як найнебезпечніший прояв сваволі людської, яка порушує закони природи.

Відповідно до принципу соціального натуралізму, природним критерієм справедливості способу набуття власності є те, що вона набута в результаті проходження через горно конкуренції, а не те, що власник не порушував чинне законодавство чи правову практику людей.

Виходячи з “природно-позитивного” підходу, будь-яку несправедливість люди можуть зробити легальною (в “позитивному” аспекті), але не можуть її зробити правовою (в “природному” аспекті).

Принцип соціального натуралізму – це „ключ”, який дає можливість по-новому розв'язувати й інші проблеми, що постають в юридичній науці. Зокрема, це проявляється в таких тезах:

1. Відповідно до принципу соціального натуралізму, право можна визначити як інститут забезпечення соціального порядку, заснований на законах природи, яким надана форма законодавства (нормативно-правових актів).

2. Найдосконалішим є те законодавство, яке найповніше відображає закони природи, і, зокрема, закони природного права.

3. Виходячи з цього, будь-яке правопорушення, зокрема і злочин, – це порушення законів природи, яким надана форма законодавства.

4. Будь-яке порушення законів природи є проявом сваволі, а це значить, що будь-яке правопорушення, зокрема і злочин, належить розглядати як прояв людської сваволі.

5. Злочинець – це особа, у якої воля знаходиться в стані сваволі, а свідомість в стані ілюзій, утворюючи так званий **комплекс сваволі та ілюзій**, що проявився у вигляді вчинення злочину. Це визначення стосується і будь-якого правопорушника, тобто особи, яка вчиняє кон-

ституційне, адміністративне, цивільне чи будь-яке інше правопорушення.

6. Зважаючи на те, що міру узгодженості волі людини із законами природи можна визначити як **культуру людини**, потрібно зробити такий висновок: найефективнішим засобом протидії людській сваволі, яка проявляється у вигляді правопорушень є культура людей, зокрема соціальна культура громадян, яка містить і правову культуру. Це дає підстави для створення **культурно-правової концепції забезпечення соціального порядку**. Відповідно до цієї концепції проблеми юриспруденції (зокрема і кримінології) потрібно розв'язувати керуючись принципом “культура вирішує все!”.

7. Основою правової держави і правопорядку необхідно визнати правову культуру громадян.

8. Справедливість, – виходячи з принципу соціального натуралізму, – можна визначити як відповідність проявів волі людей законам природи, і, зокрема, законам природного права.

9. Правова поведінка людей визначається їх правовою культурою, а не законодавством. Нормативно-правові акти є лише засобами для: а) визначення, яка поведінка є правовою і яка не-правовою; б) соціального реагування на правову і неправову поведінку людей.

10. Так званий принцип „верховенства права”, як норму суспільного життя, можна забезпечити лише при належній правовій культурі громадян.

11. Закони в будь-якому суспільстві „працюють” оскільки до цього їх скеровує соціальна культура громадян.

12. Свобода людини в суспільстві – це незалежність її від будь-якої сваволі, завдяки чому вона має можливість жити за законами природи.

13. Безпека людини в суспільстві – це захищеність її свободи від будь-яких проявів людської сваволі.

14. Гуманізм в кримінальному праві полягає у врахуванні природи людини при розв'язанні тих чи інших правових проблем, а не в безмежному пом'якшенні покарання.

15. Критерієм істини в юридичній науці та кримінології має визнаватися не правова практика, а природні закони соціального життя людей.

16. Прогрес права як засобу забезпечення соціального порядку неможливий без пізнання законів природного права. Тому науковцям варто було б найперше розробити певний **Кодекс законів природного права**, основу якого заклали своїми працями ще творці римського права.

Викладене дає підстави стверджувати: “Природно-позитивний” підхід в юридичній науці, який

впливає із запропонованого вище розв'язання основного питання правознавства, відкриває нові перспективи у вирішенні питань, що виникають у всіх галузях права: конституційному, цивільному, кримінальному, адміністративному тощо.

Список літератури

1. *Гроцій Гуго*. О праве войны и мира. – М., 1956.
2. *Козловський А.А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці: Рута 1999.
3. *Костенко А.Н.* Наказание в системе средств борьбы с преступностью // Уголовное наказание. – Киев-Донецк, 1997.
4. *Костенко О.* Зашморг на злочинність // Віче. – 1997. – № 7.
5. *Костенко О.М.* Європейська юридична освіта (концептуальний підхід) // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2003.
6. *Костенко О.М.* Зашморг на злочинність // Віче. – 1997. – № 7.
7. *Костенко О.М.* Конституція і правова культура громадян: що головніше? // Державно-правова реформа в Україні. Матеріали науково-практичної конференції. Листопад 1997 року. – Київ, 1997.
8. *Костенко О.М.* Концепція природного права і законодавство // Правова держава. – 1996. – Вип. 7.
9. *Костенко О.М.* Культура і закон // Правова держава, 1998. – Вип. 9.
10. *Костенко О.М.* Основне питання правознавства: пошуки сучасного рішення // Ерліхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Випуск 3. – Чернівці, 2002.
11. *Костенко О.М.* Принцип натуралізму в юридичній науці і кримінології // Правова система України: теорія і практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. (Київ, 7-8 жовтня 1993 р.). – Київ, 1993.
12. *Костенко О.М.* Принципи “універсальної конституції” природи // Трибуна. – 1993. – № 8-9.
13. *Костенко О.М.* Розвиток кримінального права в незалежній Україні // Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2001.
14. *Костенко О.М.* Справедливість кримінального закону як передумова ефективності його застосування // Законодавство: проблеми ефективності. – Київ: Наукова думка, 1995.
15. *Локк Дж.* Сочинения. – Т. 3. – М., 1988.

16. Марчук В.П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. – Чернівці, 1998.

17. Пацурківський П.С. Сучасні проблеми правопізнання. Навчальний посібник. – Чернівці, 2000;

18. Принцип соціального натуралізму в правознавстві // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2001.

А. Н. Костенко

ОСНОВНОЙ ВОПРОС ПРАВОВЕДЕНИЯ С ПОЗИЦИЙ СОЦИАЛЬНОГО НАТУРАЛИЗМА

В соответствии с принципом социального натурализма право должно быть природным по своему содержанию и социальным по форме. Понятие «естественное право» следует рассматривать как способ отображения первого аспекта права – естественного права; понятие «позитивное право» – для отображения второго аспекта права, а именно его социальной формы. Наиболее совершенным является то право, в котором «естественный аспект» (природное содержание права) оптимально воплощается в «позитивном аспекте» (социальной форме права – законодательстве).

О. М. Костенко

THE MAIN ISSUE OF JURISPRUDENCE FROM THE POSITION OF SOCIAL NATURALISM

Under the principle of social naturalism, law must be natural by its content and social by its form. The concept of "natural law" should be viewed as a means of mapping a first aspect of law, namely, that of the natural law; while the concept of "positive law" – for mapping a second aspect of law, namely, its social form. The most perfect law is considered to be that law that most efficiently embodies the "natural aspect" (the natural content of law) in the "positive aspect" (the social form of law – legislation).